

УДК 902.34 : 069.44 (477)

**АНТИЧНА КОЛЕКЦІЯ І.К. СУРУЧАНА В АРХЕОЛОГІЧНИХ ФОНДАХ
ХЕРСОНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ****Антон Костенко**

Херсонський обласний краєзнавчий музей
Україна, 73010, м. Херсон, вул. Соборна, 9
E-mail: anthonyvkostenko@mail.ua

З усіх археологічних музеїв Північного Причорномор'я, заснованих у XIX ст., найдраматичніше склалася доля кишинівського Музею старожитностей Понту Скіфського. Один з найкращих музеїв регіону після смерті свого засновника припинив свою діяльність, а його колекції виявилися розпорошеними у зібраннях інших музеїв чи приватних осіб. Попри втрату значної кількості предметів Музею старожитностей Понту Скіфського та неможливість ідентифікувати окремі з них у сучасних музейних зібраннях, можемо стверджувати: основні колекції, найперше ж, унікальне античне зібрання зараз перебувають в археологічних фондах низки музеїв Східної Європи, де з ними легко можна ознайомитися.

Рис. 1. Іван Касіанович Суручан
(Ion Casian Suruceanu; 1851-1897)

Найбільш значимою для дослідження античної історії Північного Причорномор'я була

унікальна колекція лапідарних пам'яток, яка практично повністю зберігається зараз в археологічних фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею. Ця колекція, як і увесь Музей старожитностей Понту Скіфського, є цікавою не лише як зібрання значимих для історичної науки старожитностей. Історія її формування та подальшого надходження до Херсона становить не менший інтерес.

Музей старожитностей Понту Скіфського у Кишиневі постав з ініціативи колекціонера старожитностей, археолога та знавця античної історії Івана Касіановича Суручана (Ion Casian Suruceanu; 1851-1897, *рис. 1*). Свій музей він почав формувати протягом 1870-х рр., але його остаточна назва починає широко використовуватися вже після 1887 р., коли експозиція музею відкрилась в окремому будинку у центрі Кишинева [1]. Музей вражав фахівців наявністю великої античної колекції. Самих лише античних монет у фондах музею І.К. Суручана нараховувалося більше дванадцяти тисяч, серед них чимало унікальних. На подвір'ї музею знаходилися лапідарні пам'ятки. Серед останніх були і підробки, що дало привід окремим сучасним дослідникам твердити: музей І.К. Суручана складався з них більш ніж наполовину. Але насправді, як доведено ґрунтовними дослідженнями молдовських археологів та істориків, підробки склали лише незначну частину багатого музейного античного зібрання.

Восени 1897 р., під час чергових археологічних досліджень у Південній Бессарабії, І.К. Суручан застудився та важко захворів. 18 листопада 1897 р. він помер, не доживши кілька днів до свого 46-річчя. Передчасна смерть І.К. Суручана не дала йому змоги належним чином опрацювати своє зібрання чи вжити заходів для його збереження у майбутньому. Він не встиг навіть укласти каталог своїх колекцій, лише частину з яких (мова не йде про великі кам'яні форми) опублікували інші дослідники, зокрема – П.В. Беккер [2]. Незначну кількість лапідарних пам'яток було

видано окремою книгою, укладеною самим І.К. Суручаном та В.В. Латишевим [3].

Судовий пристав, запрошений вдовою І.К. Суручана Ольгою Христофорівною для опису музейних фондів, обмежився загальним підрахунком кількості предметів у шафах і кімнатах музею. Цей список, розпочатий 27 і закінчений 29 листопада 1897 р., дозволяє уявити обсяг археологічних фондів Музею старожитностей Понту Скіфського: всього було нараховано 90 443 предмети.

У губернському Кишиневі не було ні організацій, ні приватних осіб, які могли б продовжити справу І.К. Суручана з формування, чи хоча б збереження музею. Такі кроки очікувалися від Бессарабської губернської вченої архівної комісії, але її фінансове й організаційне становище залишало бажати кращого. Те, що колекції Музею старожитностей Понту Скіфського необхідно зберегти для наукового загалу, розуміли й у Петербурзькій академії наук та Імператорській археологічній комісії. Голова Комісії граф О.О. Бобринський (1852-1927) надіслав О.Х. Суручан, вдові археолога, листа з проханням поступитися зібранням на користь уряду для подальшого розміщення в одному зі значних музеїв, на що отримав принципову згоду. Проте відсутність коштів не дозволила і Комісії придбати колекцію, тож у 1908 р. О.Х. Горонович (цього прізвища вона набула у другому шлюбі) доручила відомому посереднику у торгівлі старожитностями Ш.Д. Гохману продати колекцію.

Того ж року Ш.Д. Гохман запропонував Імператорській археологічній комісії придбати лапідарні пам'ятки, що лишались у власності О.Х. Горонович (у своєму рапорті до Міністерства імператорського двору з проханням фінансової допомоги для здійснення цієї операції граф Бобринський веде мову про двісті мармурових і кам'яних предметів). Археологічна комісія пропонувала придбати колекцію Імператорському Російському історичному музеєві та Музеєві Одеського товариства історії та старожитностей, але ті відмовилися через брак коштів, попри те, що ще у 1900 р. Б.В. Фармаковський, який оглянув колекцію у суручанівському маєтку у Вадул-луй-Воде, де вона на той час знаходилась, стверджував, що

«пам'ятки старовини не викликають сумнівів щодо їхньої автентичності та здебільшого задовільного збереження» [4].

У 1908 р. Ш.Д. Гохман сповіщав Імператорську Археологічну комісію про те, що значна частина предметів з музею І.К. Суручана (зок-

рема, скло та теракота) продана одеському меценатові – купцеві Йосипу Львовичу Конельському. Відомо, що у маєтку Й.Л. Конельського зберігалася одна з кращих мистецьких колекцій Південної України, але після 1917 р. вона була втрачена. Дослідникам не вдалося знайти предмети з колекції І.К. Суручана в Одеському археологічному музеї, куди частина предметів із зібрання Й.Л. Конельського потрапила [5].

У 1909 р. Ш.Д. Гохман продав єгипетські старожитності (42 предмети) з музею І.К. Суручана Борисові Олександровичу Тураєву (1868-1920), основоположникові російської єгиптології та зберігачеві московського Музею витончених мистецтв. Сьогодні більша частина усього зібрання Б.О. Тураєва зберігається у петербурзькому Ермітажі [6].

Значна частина колекції І.К. Суручана опинилася в археологічних фондах Музею історії Пермського державного національного дослідницького університету. У листопаді 1918 р. виконавець обов'язків зберігача пермського Музею старожитностей та мистецтв, учень Б.О. Тураєва, Олексій Вікторович Шмідт (1894-1935) перебував у відрядженні з метою збирання матеріалів для свого музею. У Петрограді він придбав в Аарона Фроловича Ельтермана велике зібрання грецьких та єгипетських предметів з бронзи, скла, кістки, глини. Експонатів нараховувалося 1 800, серед них і виразні теракотові фігури. А.Ф. Ельтерман був годинникарем, який, вочевидь, займався також торгівлею антикваріатом, у тому числі й археологічними предметами [7].

До Ермітажу кілька предметів з музею І.К. Суручана потрапило й іншим шляхом. У 1938 р. туди надійшло зібрання академіка Миколи Петровича Лихачова (1862-1936), в якому були і вісім фрагментованих написів, ідентифікованих як частина колекції І.К. Суручана. Встановлено, що ці написи М.П. Лихачов придбав у невідомого петербурзького антиквара [8].

Встановлено, що на сьогодні відомо низку інших місць перебування матеріалів з колекції І.К. Суручана. Так, кілька амфор з клеймами знаходилося в археологічних фондах Історично-краєзнавчого музею Молдовської РСР, звідки їх передали до археологічних фондів Національного музею історії Молдови. Частина предметів з колекції І.К. Суручана потрапила до київського музею Церковно-історичного товариства, але їхня подальша доля лишається невідомою. Інша частина колекції потрапила до одного з музеїв Бухарес-

та, але простежити їхню долю теж не виходить [9].

Низка предметів з музею І.К. Суручана продали на аукціонах у Берліні. Очевидно, що частина з них потрапила до колекції Ф.Л. Ганса, яка зараз зберігається в Античному зібранні Пергамського музею, але дослідникам вдалося ідентифікувати лише один предмет – гребінь з надписом KURIAI DWRON, опублікований ще за життя І.К. Суручана [10].

Рис. 2. Віктор Іванович Гошкевич (1860-1928)

Доки тривали переговори щодо продажу тих чи інших частин колекції, її лапідарним зібранням зацікавився Віктор Іванович Гошкевич (1860-1928, *рис. 2*). На той час він був уже добре відомим на теренах Південної України археологом. Але найголовніше, ще у 1890 р. В.І. Гошкевич заснував Археологічний музей Херсонського губернського статистичного комітету (1890-1898). Музей згодом зазнав низки організаційних трансформацій, ставши Археологічним музеєм Херсонської губернської вченої архівної комісії (1898-1909), а згодом – Херсонським міським музеєм старожитностей і витончених мистецтв (1909-1923). Подібно до І.К. Суручана В.І. Гошкевич був не лише засновником, але й єдиним співробітником власного музею. Кло-

почувшись про його поповнення, він не міг не зацікавитися можливістю придбати частину колекцій Музею старожитностей Понту Скіфського, попри вкрай несприятливий час – почалася Перша світова війна, а слідом і Лютнева революція.

Рис. 3. Скляна посудина з Пантикапею

В.І. Гошкевич двічі відвідав О.Х. Горонович влітку 1917 р. Внаслідок цих поїздок до Херсона надійшла невелика кількість античних старожитностей Пантикапею, а саме гончарні та скляні посудини (*рис. 3*), низка намістин синього скла, теракота, жіночий торс тощо, які О.Х. Горонович подарувала Херсонському музеєві старожитностей.

Але основні переговори про придбання лапідарної колекції Музею старожитностей Понту Скіфського тривали. Врешті, необхідну суму грошей для цієї операції було зібрано серед мешканців Херсонської губернії й органів місцевого самоврядування. Херсонські газети сповіщали читачам, що

«у справі придбання Херсоном цих наукових і художніх цінностей добрий почин зроблено братами Тростами, землевласниками нашої губернії, що пожертвували на це тисячу карбованців; херсонське міське управління зобов'язалося надати вісім тисяч карбованців; херсонські губернські збори асигнували 500 карбованців, дніпровські повітові – 100 карбованців» [11].

Зауважимо, що тривала Перша світова війна і цивільні особи не могли скористатися залізницею для транспортування важких кам'яних предметів придбаної колекції І.К. Суручана. Тут у нагоді В.І. Гошкевичу стало знайомство з археологом-аматором Никандром Олександровичем Марксом (1861-1922), командуючим військами Одеського військового округу. За його розпорядженням управління автомобільних частин ІХ армії дозволило В.І. Гошкевичу скористатися вантажними військовими автомобілями для транспортування колекції з маєтку О.Х. Горонович у Вадул-луй-Воде до залізниці у Кишиневі. Управління ж військових перевезень південно-західного фронту надало залізничний вагон для транспортування колекції до Херсона.

Так у 1917 р. Херсонський музей старожитностей збагатився більш ніж на 300 предметів античної культури: надійшли головним чином «античні скульптури, написи, стели, саркофаги, між якими чимало унікальних», серед них: мармурова скульптура «Ольвійського лева» (V-IV ст. до н.е.), жертвник Ахілла, стела на честь богині Кібели (I ст. до н.е. – I ст. н.е.), декрет на честь громадянина Ольвії Карзоаза (кін. I – I пол. II ст. н.е.) та багато інших. У складі цієї колекції – не тільки лапідарні пам'ятки, а й повсякденні античні речі – черепиці, глиняні грузила тощо [12].

Поповнення Херсонського музею старожитностей колекцією І.К. Суручана одразу ж піднесло його, і без того, високий рівень у науковому світі. У жовтні 1918 р. для огляду колекції до Херсона прибули директор Берлінського музею («Пергамон») Теодор Віганд (1864-1936) у супроводі Петра Амвросійовича Маврогордато (1870-1946), археолога, дійсного члена та скарбника Одеського товариства історії та старожитностей, відомого колекціонера предметів античності. Гості, яких приймав В.І. Гошкевич, з жалем відзначили, що лапідарні пам'ятки колекції І.К. Суручана складені просто неба на музейному подвір'ї – на час війни перший поверх музею міська влада відвела під школу та місця для їх розміщення у музейній будівлі не було.

Згодом частина цих лапідарних пам'яток була включена до музейної експозиції, але більшість потрапила до закритих археологічних фондів. Тут вони і перебували до 1978 р., коли рішенням обласної влади музей розмістили в іншій будівлі. В останні роки, з ініціативи директора Херсонського обласного краєзнавчого музею Т.Г. Братченко, розпочалося облаштування в окремому приміщенні

сучасного Відкритого археологічного фондосховища «Лапідарій – Амфорний зал», де лапідарні пам'ятки з античної колекції І.К. Суручана (окрім залучених до основної оглядової експозиції вищеназваних унікальних предметів) стали легкодоступними та зацікавленим дослідникам і пересічним відвідувачам музею.

Рис. 4. Грузило усічено-пірамідальної форми I-II ст. н.е. з Ольвії

У той же час перед дослідниками історії колекції І.К. Суручана постала інша проблема. Херсонський обласний краєзнавчий музей зазнав великих втрат у роки Другої світової війни, тоді ж зникло і чимало важливих документів. Серед них, як вважалося, і документація В.І. Гошкевича на колекцію І.К. Суручана. Лише у 2014 р. опрацювання нерозібраних після війни документів Наукового архіву археологічних фондів Херсонського обласного краєзнавчого музею дозволило виявити музейну Книгу надходжень 1917-1919 рр., а у ній – повний перелік предметів з колекції

І.К. Суручана, які потрапили до Херсонського музею старожитностей [13]. Аналіз цього списку дозволяє стверджувати, що найцінніші матеріали музею І.К. Суручана не зникли безслідно, що, як ми зауважували вище, стверджувалося у вітчизняній літературі, а донині зберігаються в археологічних фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею та можуть бути ідентифіковані.

Рис. 5. Мармуровий куб з Ольвії

Значна частина з них була зібрана І.К. Суручаном під час дослідження Ольвії. Загалом античну колекцію І.К. Суручана в археологічних фондах сучасного Херсонського обласного краєзнавчого музею можна поділити на такі групи:

– **Побутові речі** античного світу – серед них ужиткові та знаряддя праці. Це, зокрема, кам'яне блюдо та дві кам'яні чаші; грузила без клейм (чотирнадцять) і з клеймами (дев'ять). Прикладом останніх є грузило усічено-пірамідальної форми I-II ст. н.е. з Ольвії (ХКМ-а-9556). Його висота – 10,2 см, ширина – 5,3 см. Верхня площина прямокутна, з овальним заглибленням; нижня – квадратна. Поверхня ретельно заглажена, глина коричнева. На одній стороні відтиснуто тамгоподібний знак (рис. 4).

– Предмети пов'язані з **поховальними практиками**, а саме три осуарії, з них один – у формі саркофага.

– **Будівельні глиняні предмети** (три кирпичі, сімдесят дві черепиці з клеймами, п'ять орнаментованих черепиць, вісім стандартних гладких черепиць).

– **Будівельні кам'яні предмети**: фрагменти мармурових архітектурних прикрас (двадцять чотири), фрагменти вапнякових архітектурних прикрас (три), частини колон (сім), плити та блоки (шість). До останніх відносимо й мармуровий куб з Ольвії (висота – 4,3 см, ширина – 4,3 см; ХКМ-а-9509, рис. 5).

– **Декоративні предмети**: теракотові прикраси (сім), глиняні статуетки (чотири). Серед останніх і глиняна голова жінки VI-V ст. до н.е. (ХКМ-а-8996). Її висота – 10 см, ширина – 7,3 см. Голова масивна й об'ємна, обличчя з низьким лобом, глибоко посадженими очима, товстими губами, масивним округлим підборіддям; зачіска ледь намічена. Глина червоно-коричнева, з домішками піску та частками шамоту; на зворотній стороні – отвір (рис. 6).

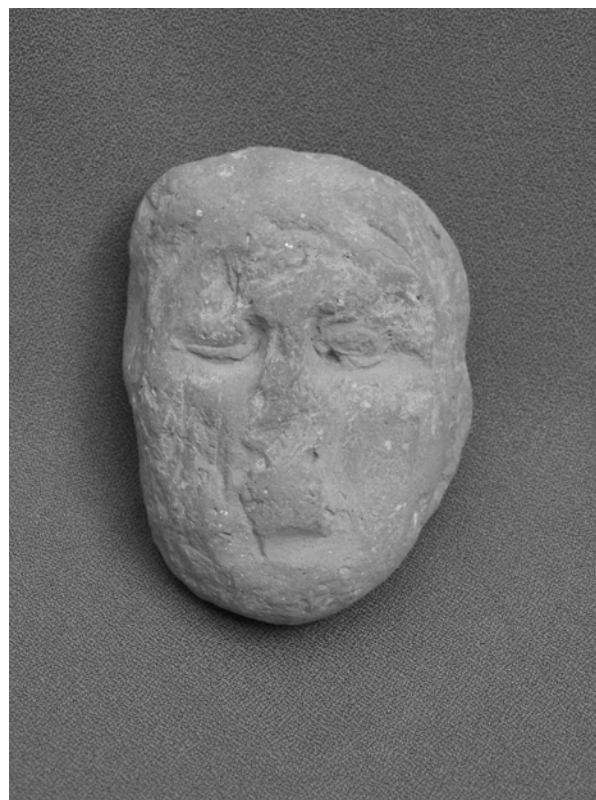

Рис. 6. Глиняна голова жінки VI-V ст. до н.е.

– **Скульптури та барельєфи** античного часу: плити з барельєфами без надписів (сім), вапнякові статуї (чотири), мармурові статуї (чотирнадцять). Серед них виділяється мармурова скульптура лева з Ольвії (рис. 7).

– **Епіграфічні пам'ятки** з Ольвії (сорок три), Херсонеса (тринадцять) і невстановлених місць Північного Причорномор'я (тридцять вісім). Ця частина херсонської античної колекції є, без сумніву, найбільш відомою та неодноразово публікувалася – від праць В.В. Латишева до останніх науково-популяр-

них видань Херсонського обласного краєзнавчого музею – тож ми вважаємо за можливе не спинятись на ній детально (рис. 8).

– **Античні предмети невстановленого призначення.**

– **Підробки античних предметів.**

Отже, попри те, що сучасними дослідниками висловлювалася думка, ніби «залишки музейних колекцій поділися невідомо куди під час Першої світової війни та революцій. Так величезний музей зник, не залишивши по собі згадки ні в одному музеї Кишинєва, міст Півдня України чи Румунії» [14], можемо стверджувати, що Херсонський обласний краєзнавчий музей має у своїх археологічних фондах найціннішу частину «втраченої» колекції І.К. Суручана – його зібрання лапідарних пам'яток, але також й інші античні предмети його музею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кетрару Н.А. Иван Касианович Суручан: первый молдавский археолог и его музей / Николай Кетрару // *Stratum plus*. – 2011. – № 6. – С. 20.
2. Беккер П.В. О надписях на ручках греческих амфор из собрания И.К. Суручана / Павел Беккер // *Записки Одесского общества истории и древностей*. – 1879. – № 11. – С. 13-50.
3. Surutschan I., Latyshev B. *Inscriptiones Graecae et Latinae novissimis annis (1889-1894) museo Surutschaniano quod est Kischinevi inlatae* / Ivan

Surutschan, Basilius Latyshev. – Petropoli: Typis Academiae Caesareae scientiarum, 1894. – 28 p.

4. Власова Е.В. И.К. Суручан и его музей / Елена Власова // *Stratum plus*. – 1999. – № 6. – С. 366.

5. Кетрару Н.А. Иван Касианович Суручан: первый молдавский археолог и его музей / Николай Кетрару // *Stratum plus*. – 2011. – № 6. – С. 23.

6. Стабровский А.С. Из истории собрания древностей художественного фонда музея истории Пермского университета / Александр Стабровский // *Античные коллекции из раскопок Северного Причерноморья*. – М., 1994. – С. 49.

7. Колпаков И.С. Потерянная коллекция Суручана / Иван Колпаков // *Новый Гиперборей: межвузовский сборник научных трудов*. – Пермь: Пермский государственный университет, 2004. – С. 60.

8. Власова Е.В. И.К. Суручан и его музей. – С. 368.

9. Кетрару Н.А. Иван Касианович Суручан... – С. 24.

10. Власова Е.В. И.К. Суручан и его музей. – С. 367.

11. Херсонский музей древностей. Сборник газетных статей и заметок. 1871-1928 гг. / сост., подгот. текста, предисл., прим. В.Л. Черникова. – Херсон: Наддніпряночка, 2012. – С. 168.

12. Костенко А.В. Лапідарій Херсонського краєзнавчого музею як відкрите фондосховище / Антон Костенко // *Праці Центру пам'яткознавства*. – 2014. – № 26. – С. 191.

13. Книга надходжень Херсонського музею (1917-1919 рр.). – Херсон, 1919. – 786 с. // *Науковий архів археологічних фондів Херсонського обласного краєзнавчого музею*. – С. 618-658.

14. Лежух І., Черняков І. Перший молдавський археолог навчався і копав в Україні (до 150-річчя з дня народження І.К. Суручана) / Іван Лежух, Іван Черняков // *Археологія*. – 2001. – № 4. – С. 148.

Рис. 7. Мармурова скульптура лева з Ольвії.

Костенко Антон Антична колекція І.К. Суручана в археологічних фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею

У статті розглядається історія надходження до Херсона античної частини кишинівського зібрання старожитностей І.К. Суручана та наводиться її предметний склад. Заперечується поширена у вітчизняній науці теза про безслідне зникнення цих матеріалів.

Ключові слова: І.К. Суручан, В.І. Гошкевич, історія археології, антикознавство, музеєзнавство

Костенко Антон Античная коллекция И.К. Суручана в археологических фондах Херсонского областного краеведческого музея

В статье рассматривается история поступления в Херсон античной части кишиневского собрания древностей И.К. Суручана и приводится ее предметный состав. Отрицается распространенный в отечественной науке тезис о бесследном исчезновении этих материалов.

Ключевые слова: И.К. Суручан, В.И. Гошкевич, история археологии, антиковедение, музееведение

Kostenko Anton Ancient collection of I.C. Suruceanu in archaeological of the Kherson Regional Museum

Of all the archaeological museums of Northern Black Sea coast, founded in the nineteenth century, the most dramatic was the fate of the Museum of Antiquities of Scythian Pontus in Chisinau. One of the best museums in the region after the death of its founder out of business, and its collection were sprayed in the collections of other museums or private individuals. The most significant for the study of the history of the Northern Black Sea has a unique collection of lapidary monuments, which is almost completely now stored in archaeological collections of the Kherson regional museum. This collection, like the rest of the Museum of Antiquities of Scythian Pontus, is interesting not only in itself. The history of its formation and further proceeds in Kherson is not less interesting. Museum of Antiquities of Pontus Scythian in Chisinau lay on the initiative collector of antiquities, archaeologist and expert in ancient history Ion Casian Suruceanu. November 18, 1897 he died before reaching a few days before his 46th birthday. At that time, the Museum of Antiquities of Pontus Scythian were 90 443 items. After the death of the founder of the museum his collection were in various private or public museum collections. More than 300 items of ancient culture acquired Kherson Museum of Antiquities. As part of this collection are the everyday things of the ancient world, objects related to funeral practices, building clay objects, building stone objects, decorative objects, sculptures and reliefs, epigraphic monuments, ancient objects of unknown purpose, fake antique items. We can state that the Kherson Regional Museum has in its archaeological collections of the most valuable part of the «lost» collection I.C. Suruceanu – his collection of lapidary monuments, but also other ancient objects of his museum.

Keywords: I.C. Suruceanu, V.I. Goshkevich, history of archaeology, ancient studies, museology

Рецензенти:

Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент

Смирнов І.О., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 21.09.2016 р.

Рис. 8. Епіграфічні пам'ятки з Північного Причорномор'я